

2. fejezet

A vizsgálat színhelye

Kutatásunk földrajzi területe ma Hargita megye része, a kistáj közigazgatási beosztása vizsgálatunk időhatárai között többször is változott. Romániában a népi demokratikus berendezkedést követően egymást érték a területi-adminisztratív átszervezések. Az egykori Udvarhelyszék, majd Udvarhely vármegye 1950 szeptemberétől Sztálin tartományhoz, 1952-től a Magyar Autonóm Tartományhoz, 1956-tól a Maros-Magyar Autonóm Tartományhoz tartozott. Vizsgálatunk időszakában „az ún. adminisztratív rajon volt az állam legközvetlenebb helyi szerve, fő operatív terület egysége, amelynek közigazgatási, gazdasági, kulturális és egészségügyi osztályai voltak.”¹

Az 1950. évi közigazgatási átszervezés előtt Udvarhely vármegye majd a kisebb területen létrehozott Székelyudvarhely rajon területe és népessége a következő volt:

	Terület (ha)	Népesség száma	Népsűrűség 1 km ² -en
Udv. vármegye (1942)	252.476	117.654	46,6
Székelyudv. rajon (1956)	173.000	81.668	47,2

*Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1942. II. köt. 471.
A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évk. 1960. 26; 32.*

A rajon településállományát egy város és 28 község, 89 falu alkotta.

A Dél-Hargita, a Persány hegység északi nyúlványa és az Udvarhelyi medence keleti peremén húzódó dombság által közrezárt kb. 300 km² területen, a két Homoród dél felé szélesedő párhuzamos völgyeiben sorakozó településfüzért különböző településtípusok alkotják: két nagyobb község, illetve közepes- és aprófalvak.

A vizsgálat színhelyének települései és népességük

A falu neve	1941	1956	1966	1977	1992	Fogyás 1941- 1992	+
						Fő	%
Lövéte	3.801	3.961	4.267	4.283	3.841	-	-
Homoródalmás	2.672	2.490	2.202	1.781	1.534	1138	42,59
Karácsonfalva	1.029	926	781	671	527	502	48,79
Oklánd	1.069	801	716	719	566	503	47,06
Homoródújfalva	406	378	343	325	299	107	26,36
Homoródremete	327	274	185	137	77	250	76,46
Gyepes	550	444	331	250	176	374	68,00
Homoródkeményfalva	482	458	332	293	227	255	52,91
Abásfalva	486	496	456	434	386	100	20,58
Homoródszentmárton	915	953	819	692	599	316	34,54
Recsenyéd	330	313	243	210	174	156	47,28
Homoródszentpál	794	835	613	583	496	298	37,54
Homoródszentpéter	323	312	276	236	210	113	34,99
Városfalva	595	536	467	411	323	272	45,72
Kénos	349	308	269	194	146	203	58,17
Lókod	256	228	170	93	31	225	87,90
Bágy	651	632	499	395	256	395	60,68
Székelydália	581	502	448	379	279	302	51,98
Összesen	15.616	14.847	13.417	12.086	10.147	5.469	35,03

Forrás: Varga E. Árpád 1998.a²

A termelési kultúráról

A XIX. század utolsó harmadában és a XX. század elején elindult az erdélyi mezőgazdaság kapitalizálódásának folyamata: egyes mezőgazdasági munkákat gépesítettek, ekkor vonult be a vaseke a parasztgazdaságok eszközkészletébe, folytatódott az új növénykultúrák térhódítása, valamint a régi állatfajták kicserélése termelékenyebb fajtákkal.³ A termelési folyamatban fokozódott a piac és a pénz szerepe. Az agrárátalakulás azonban csak lassan haladt, a kapitalista viszonyok

behatolása az egyes kistáják életébe eltérő ütemű és mértékű volt. Nincs terünk e tényezők átfogó vizsgálatára és az összefüggések részletes taglalására. Csak a témához közvetlenül csatlakozó tényállás rövid vázlatát adjuk.

Az agrárstruktúrát a kisbirtok abszolút uralma jellemezte, a művelés alatti területek nagy részét a kis- és törpebirtokok foglalták el. A primitív technikával, alacsony színvonalon, túlnyomóan saját fogyasztásra termelő kisgazdaságok nem, vagy csak kismértékben tudtak bekapcsolódni az árutermelésbe. A kisbirtokos réteget súlyosan terhelte a növekvő mértékű adózás, sokan eladósodtak. A kisbirtok az egyszerű újratermelés szintjéről alig mozdult el.

A mezőgazdaságban termelési technika, és az egész termelési folyamat munkaigényes volt. Jellemző volt a munka alacsony hatékonysága, a korlátozott szakosodás, az individualizmus hiánya.

A piaci viszonyok terjedését és a termelékenység növekedését gátló társadalmi akadályok közül az osztó örökösödési szokásjogot kell említenünk: ennek következtében a családi birtokok kis parcellákra aprózódtak. E birtokszerkezet hátrányai a termelési folyamatban jól ismertek. Venczel József szerint „A birtoktípusok a lehető legegészségtelenebb fejlődés eredményei. Mint általában Erdélyben, mérhetetlenül szétaprózódtak, olyannyira, hogy a megélhetéshez szükséges két katasztrális hold mezőgazdasági terület helyett ma már csak egy katasztrális hold mezőgazdasági terület jut az őstermelő lakosság egyedeire – s ez a törpebirtokocskák is szerteszét fekszik a községek terpeszkedő határaiban.”⁴

A négy székely vármegyében az 1900-as népszámlálás szerint az agrárnépesség összlakosságon belüli aránya az alábbi volt (%-ban):⁵

Csík	Háromszék	Maros-Torda	Udvarhely
79,1	73,28	75,29	81,26

Venczel helyes meglátása szerint a negyvenes évek elején „a Székelyföldön több ember él, mint amennyit ez a föld el tud tartani, s mert ez a népesség – ámbár bőrén érzi a túlszűfoeltságot – mégis erőteljesen szaporodik.”⁶

A tőkésedés útjában álló fenti tényezők együttese nem mindenütt jelentkezett egyforma hangsúllyal a székelyföldi társadalmi, gazdasági viszonyokban: rendszerint a természeti határokkal elválasztott kistájak belső viszonyai is nagyban különböztek. „Ahogy az egész Székelyföld le van hasítva Erdély testéről, úgy szakad ki belőle is egy-egy foltocska: a háromszéki róna, az alcsiki, felcsiki és gyergyói medence, Homoród völgye, a Nagy Küküllő felső szakasza, Sóvidék és a Kis-küküllő völgye, Nyárádmunte, a Görgény patak melléke és a Maros-völgy. E szerint tagolódik a székely nép szokása, játéka, beszéde, viselete, foglalkozása sőt vallási megoszlása is.”⁷ Tegyük hozzá: termelési kultúrája, piaci viszonyai, társadalmi differenciáltsága is.

A kedvezőbb természeti adottságú, jobb forgalmi helyzetű, előnyösebb birtokszerkezetű tájakon – mint pl. a Háromszéki medence – a tőkés elemek erőteljesebben fejlődtek. Az 1895-ös összeírás szerint Háromszék vármegyében a 100 hold fölötti magántulajdonú földbirtok aránya az összes területből 42,48%, Udvarhely vármegyében ugyanez a birtokkategória csak az összterület 17,48%-át foglalta el. A nagyobb birtokokon rendszeressé válhatott a mezőgazdasági árutermelés. A tőkés viszonyok fejlődésének következményeként – és ugyanakkor feltételeként – a társadalmi differenciálódás, a proletarizáció itt volt a legelőrehaladottabb: 1910-ben őstermeléssel a lakosság 64,8%-a foglalkozott, 24,8%-a dolgozott iparban. Ezzel szemben pl. Udvarhely vármegye lakosságának 76,4%-a volt őstermelő és 11,5 %-ának az ipar adott kenyeret.⁸

A tőkés viszonyok fejlődése kistáji hatókörű jelenség volt: a termelési technológia és technika legtöbb vidéken csak lassan változott. A sarlós aratás pl. a Homoródok mentén a kollektivizálásig fennmaradt, az ugarhagyó földhasználat egyes községekben csak a negyvenes-ötvenes évek fordulóján szűnt meg. A modern vetésforgó, az ipari növények elterjedése, a gépi munka csak lassan került előtérbe.

A két világháború közötti időszak székelyföldi gazdasági viszonyairól 1937-ben Vita Sándor közölt alapos elemzést.⁹ A mezőgazdasági termelékenységéről megállapítja, hogy miközben a művelés alatt álló terület 71,3%-án termelt gabonát, a népesség szükségletének csak kétharmadát fedezte, emiatt évente gabona-behozatalra szorult. A földtulajdonosok 82%-a 10 holdon aluli kisbirtokos, a székelyföldi rossz

talaj- és éghajlati viszonyok mellett a 10 holdon aluli birtoknál a tulajdonos részben mellékkeresetre van utalva és készpénz-szükségletének mintegy kétharmadát mellékkeresetből kell fedeznie. E helyzet egyik oka, a kisgazdaságok alacsony termelési hatékonysága, ez Vita értékelése szerint „Közép-Európa legjobb paraszt-gazdaságai mögött messze elmarad. Drágábban: ugyanannyi költséggel kevesebbet termelnek, mint amennyit jobb gazdálkodással lehetne.”¹⁰ A székelyföldi művelési módok és az „elért eredmények nemcsak a közép-európai gazdálkodás mögött maradnak el, hanem Kelet-Európa legfejlettebb kisgazdaságait, a barcasági szászok gazdálkodását sem közelítik meg.”¹¹ Vita rámutat, hogy a Székelyföld nem homogén társadalmi-gazdasági környezet, az eltérő társadalmi, természeti, gazdasági viszonyok feltárása után „mintegy 5-6 gazdaságilag hasonló helyzetet mutató körzetre volna osztható s ezek számára külön-külön tervek és tanulmányok alapján kellene a gazdasági fejlődés útjait kijelölni.”¹² Venczel József úgy véli, „hogy az üzemtípusok egészségesebbek s a korszerű mezőgazdálkodás és állattenyésztés elveinek megfelelőbbek legyenek, erőteljes beavatkozásra van szükség: az agrárnépesség megritkítására, a szétfaricskált területek újbóli összeforrasztására, tagosítására, s az új üzemi elveknek a valóságban való érvényesítésére (...) oda kell hatni, hogy a székelység egy része szakítson eddigi agrárius életformájával, változzék át iparossá és kereskedővé.”¹³

Az ötvenes évekig mélyreható gazdaság- és társadalomszerkezeti átalakulás a Székelyföldön nem következett be. A mezőgazdaság szocialista átalakításának kezdetekor a Székelyföld társadalomszerkezetére továbbra is az agrárnépesség túlsúlya jellemző.

Udvarhely vármegyében a mezőgazdasági termelés elmaradottságán változtatni akaró politikai, közéleti tényezők a századelőtől a gazdálkodás modernizálását célzó akciókat szerveztek. Az állam különböző kedvezményekkel, támogatásokkal az ipari növények termesztését, a kisipari tevékenységet és az állattenyésztést próbálta segíteni.¹⁴ Az ekkor kibontakozó, és a két világháború között is folytatódó szövetkezeti mozgalomnak a két Homoród mentén és Székelykeresztúr környékén főleg a tejfeldolgozásra volt jótékony hatása.¹⁵

Ezek a kezdeményezések azonban intenzitásuk, időbeni rövidségük okán se lehettek átütő erejűek.

Az agrárátalakulás folyamata lassú. 1904-ben a vármegyei Gazdasági Egyesület titkára arról számolt be, hogy a termelésben „itt századok óta csak annyi változott, hogy a faeke helyébe a vaseke lépett, egyébként a mezőgazdaság megmaradt a maga ősrégi primitív állapotában.”¹⁶ Barabás Endre szerint ekkor a lakosság 81%-a foglalkozott mezőgazdasági termeléssel.¹⁷

A kisbirtokosok gazdaságuk egyensúlyban tartását külső munkavállalással próbálták biztosítani. Az elvándorlásnak „egy tekintélyes jelleget öltött módja az, hogy az őstermelők egy része azon a címen, hogy itthoni kis vagyonjukat megvédjék vagy gyarapítsák, különösen téli időre valamely ipari vállalat mellé szegődnek munkásoknak.”¹⁸ Egy köpeci bányaigazgató Udvarhely vármegyei munkásairól így vélekedett: „Jellemzőnek mondtam az udvarhelyi (udvarhelyszéki) munkásra a takarékoságot, és azon tulajdonságát, hogy a bányamunkát össze tudja egyeztetni a földműveléssel. A családfő idősebb avagy a bányamunkára alkalmasabb fiával szolgálatba lép (...)”¹⁹ Ha az ipari munkavállalással sem sikerült felemelni a süllyedő kisgazdaságot, az időszakos életformaváltás sok esetben véglegessé vált: „Egy-két évig próbálgatják a gazdaságmegmentését, fellendítését de utoljára a meddő munkát abbahagyják, és letelepszene a bányavidéken.”²⁰

Az elvándorlás fennebb említett, társadalmi-gazdasági viszonyokban gyökerező motivációihoz még hozzá kell tennünk a demográfiai faktort is: a XIX. század közepétől folyamatosan gyarapodott a falvak lakosságlétszáma. A sok helyütt extenzív, alacsony színvonalú termeléssel a teljes népesség helyben nem tarthatta fenn magát.

Összefoglalva: a szóban forgó földrajzi terület alacsony termelési kultúrájú és termelékenységgű agrárvidék maradt a két világháború közötti időszakban is: „Udvarhely vármegyében például 1936-ban hektáronként az átlagtermés rozsban 10 q-t, árpában 13,5 q-t, zabban pedig 10,2 q-t tett ki. (...) Az alacsony termelési színvonal és terményárak következtében a mezőgazdasági lakosság életszínvonala egész Erdély területén, de főleg a Székelyföldön tovább süllyedt, s bár szakszerű üzemstatistikai felvételek nem készültek, szakértők véleménye szerint egy 3-4 holdas kisbirtok évi jövedelmét 15000 leinél, vagyis kb. 500 pengőnél többre nem lehet értékelni.”²¹

1948-ban a rajon lakosságának 84,6%-a falun élt.²² Az egyetlen város, Székelyudvarhely, a harmincas években a vidéket bejáró Bözödi György szerint „még gazdasági központnak sem tekinthető. Jelentősége jóformán annyi, hogy több lakosa lévén, heti piacain több áru fogy el, mint máshol.”²³ A város később (vizsgálatunk időszakában) sem indult látványos fejlődésnek.

A népesség létszáma a Székelyudvarhely rajonban a következő volt:

	1948	1956	1959
lélekszám	77.579	81.668	83.115
népsűrűség (%)	44,8	47,2	48,0

Forrás: A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évk. 1960:31.

A rajon 173 000 ha összterületén a mezőgazdasági terület művelési ágak szerinti megoszlása a 1948-1960 között a következő volt (ha):

	1948	1952	1956	1958	1960
mezőg. terület	101.182	102.565	106.078	104.185	105.425
szántóterület	32.102	35.313	37.987	38.379	40.555
legelőterület	29.256	29.843	29.899	33.464	31.085
kaszáló	39.003	36.446	37.096	30.506	32.507

Forrás: A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évk. 1960:77-78.

A két Homoród mentén a természeti adottságok inkább az állattenyésztésnek, takarmánytermesztésnek kedveztek, ennek ellenére a legfontosabb termelőtevékenység a gabonatermesztés volt: a legjelentősebb termelési potenciált a kenyérgabona termesztése kötötte le. Még a megyén belül is hátrányos körülményt jelentett a forgalmi elzártság: a kistájnak nem volt városa, vasútja. A gazdasági viszonyokra jellemző a piaci kapcsolatok elégtelensége, a naturálgazdálkodás túlsúlya, a primitív termelési technika. Még e kistájon belül is szembeötlő különbségek fedezhetők fel. Míg az északi, a gabonatermesztés szempontjából rossz természeti adottságú falvakban – Almás, Lövete, Gyepes, Remete – mindig szűkös volt gabona, a déli falvak (Oklánd, Homoródújfalu, Szentpál, Szentpéter, Városfalva, Dálya) tehetősebb családjai gabonából, zöldségből fölösleget is termeltek. Az értékesítés

intézményes, szervezeti keretei hiányoztak. A terményfelesleg távolabbi piacokra szállítása „a rossz közlekedési viszonyok miatt nehézségekkel jár, a szomszédos szászvidék pedig gabonát dúsán termő, tehát bevételre nem szorul.”²⁴

A déli falvak esetében a szász falvak közelségének is szerepe volt a termelési kultúra fejlődésében. Egy székelydályai emlékező szerint: „*Igen pozitív hatással volt a mezőgazdaság fejlődésére a szász községekkel való szomszédság. A gépesített mezőgazdaság a szászoknál hamarabb elterjedt. Emlékszem, édesapámmal a harmincas években Homoródról és Kacáról a szászoktól hoztuk a kapáló és kukoricavető gépet.*”²⁵

A termelés jövedelmezőségének kistájon belüli különbsége folyamatos belső munkamigrációt is jelentett: a magasabb termelési kultúrájú déli falvak a napszámosokat, cselédeket, gazdasági szolgákat az északi falvakból alkalmazták. A szegényebb családok fiúgyermekei egy-egy évre szegődtek el, munkabérüket többnyire természetben kapták, szóbeli meg egyezés alapján. A vidék *demográfiai-gazdasági paradoxona*, hogy a mezőgazdasági termelés szempontjából rosszabb természeti feltételekkel rendelkező északi falvakban nagyobb a lélekszám.

Az agrárstruktúrát a két Homoród mentén is a kisbirtok uralma jellemezte. Pl. Homoródmáson a családi gazdaságok birtokkategóriák szerinti megoszlása, és az egyes kategóriák összes gazdaságokhoz viszonyított százalékos aránya 1956-ban az alábbi volt:

Birtok-kategóriák (ha)	Szántó		Kaszáló	
	gazdaságok száma	%	gazdaságok száma	%
0-0,99	267	37,63	135	19,20
1,0-1,99	283	40,07	221	31,43
2,0-2,99	132	18,51	187	26,60
3,0-3,99	19	2,26	100	14,22
4,0-4,99	8	1,12	39	5,54
5,0-5,99	-		13	1,84
6,0-6,99	-		2	0,28
7,0-7,99	-		6	0,85

* 7 családnak nem volt szántója és 13 családnak kaszálóbirtoka.

*Forrás: A község 1956. évi gazdasági lajstroma.
A Polgármesteri Hivatal irattárában.*

Az agrárszakírók gyakran utaltak a birtok-szétaprózottság negatív következményeire. A tagosításokat – ahol erre a századelőn sor került – nem követte megfelelő családjogi törvénykezés, néhány évtized alatt, a földörklési szokásrend következményeként, a családi földbirtok újra szétaprózódott.

A Homoród menti kisgazdaságok birtokszerkezetét – a parcellák átlagos számát és kiterjedését – egy későbbi fejezetben részletezzük. A mezőgazdasági terület pl. a Kis-Homoród mentén fele-kétharmada kaszáló és gyenge kategóriájú szántóterület.

A falvak családi kisgazdaságai csak részben kötötték le a munkaerőt. A két Homoród mentéről is folyamatos volt a múlt század közepétől a vidékről való időszakos, illetve végleges elvándorlás.²⁶ A századfordulón kivándorolt népességről nincsenek falvakra bontott adatok. Homoród járásból Romániába és Amerikába kivándoroltakról az alábbi évek adatai ismertek:²⁷

<i>év</i>	1899	1900	1903	1904	1905	1906	1907
fő	171	388	414	414	715	1081	909

A Homoródi járás lakossága 1902-ben 31 588 fő volt,²⁸ 1913-ra a nagyarányú vándorlási veszteség következtében 27 377 főre csökkent.²⁹ Udvarhely megye – ezen belül a két Homoród vidéke – kivándorlási gócpont: 1880-1910 között a nagyarányú migráció folytán elvándorolt Udvarhely megye természetes szaporulatának több mint 45 százaléka.³⁰

A két világháború között főleg Brassó és az óromániai városok felé áramlott a homoródmenti családi gazdaságok munkaerő-fölöslege.³¹

Jegyzetek

1. Molnár Jenő 1992:94.
2. Varga E. Árpád 1998:196; 203-207.
3. Egyed Ákos 1981:207.
4. Venczel József 1993: 93-94.
5. Egyed Ákos 1981:228.

6. Venczel József 1993:93
7. Parajdi Incze Lajos: A Székelyföld az országépítésben Hírel 2. 1940-41. 114.
8. Magyar Statisztikai Szemle. XVIII.évf., 1940. 8-9 sz.678 old.
9. Vita Sándor 1937.
10. Uo.:280.
11. Uo.:272.
12. Uo.:270.
13. Venczel József 1993:94-95.
14. Zepezánér Jenő 1992.
15. A két Homoród menti szövetkezeti mozgalomról lásd: Balácsi Dénes (1995)
és Böződi György (1985:344-345) munkáit.
16. Barabás Endre 1904:703.
17. Uo.:693.
18. Uo.:777.
19. Uo.
20. Uo.
21. Pongrácz Kálmán 1940:802.
22. A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évk. 1960:29.
23. Böződi György 1985:334.
24. Vita Sándor 1937:281
25. Cs. Gergely Gizella 1996:7.
26. Fejős Zoltán 1993:66.
27. Zepezánér Jenő 1992:7-8.
28. A Magyar Korona Országainak Helységnévtára 1902. Szerk. A Magyar
Királyi Központi Statisztikai Hivatal.Budapest,1903:243.
29. A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913:221.
30. Varga E. Árpád 1998:129.
31. Oláh Sándor 2000:151.